

Παλαιά Διαθήκη:
Μυθολογία των Εβραίων ή Βίβλος της Εκκλησίας;

Καθηγητής Μιλτιάδης Κωνσταντίνου
Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του 19^{ου} μ.Χ. αιώνα συνιστά αναμφίβολα η ανακάλυψη των ξεχασμένων για αιώνες πολιτισμών της αρχαίας Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας. Η διεύρυνση του ιστορικού ορίζοντα που προέκυψε από την ανακάλυψη αυτήν επέδρασε αναπόφευκτα και στον τρόπο θεώρησης και προσέγγισης της *Βίβλου*. Ο τεράστιος αριθμός κειμένων, που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη, κατέστησαν σήμερα τη *Βίβλο* από το “αρχαιότερο βιβλίο του κόσμου” ένα σχετικά νεότερο προϊόν της μακραίωνης πνευματικής ιστορίας της ανθρωπότητας, αφού η χρονική απόσταση του μεγαλύτερου μέρους του περιεχομένου της από τις απαρχές των αρχαίων πολιτισμών είναι σχεδόν ίση -περίπου 2500 χρόνια- με την απόστασή του από τη σύγχρονη εποχή. Έτσι, ο βιβλικός επιστήμονας έχει σήμερα τη δυνατότητα να δει τα κείμενα της *Βίβλου* μέσα σε ένα ευρύτατο ρεύμα παραδόσεων διαφορετικής προέλευσης και είδους, που του ανοίγουν νέους ορίζοντες ερμηνείας και του προσφέρουν νέες δυνατότητες πληρέστερης κατανόησής τους.

Πέρα όμως από τα αδιαμφισβήτητα θετικά για την έρευνα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, τέθηκε ταυτόχρονα ένα κρίσιμο

ερώτημα: Σε τι διαφέρει η Βίβλος από τις μυθολογίες των υπόλοιπων γειτονικών προς τον Ισραήλ λαών; Τα τελευταία χρόνια πληθαίνουν διάφορες φωνές που σε διάφορους τόνους αμφισβητούν την αξία των “ιουδαικών Γραφών” -του πρώτου δηλαδή μέρους της χριστιανικής Αγίας Γραφής, που ονομάζεται “Παλαιά Διαθήκη”- για την Εκκλησία. Αρκετοί είναι εκείνοι που θεωρούν ότι για τη χριστιανική πίστη είναι αρκετή η μελέτη της Καινής Διαθήκης, εφόσον σ’ αυτήν αποκαλύπτεται πραγματικά ο Θεός των Χριστιανών. Κάποιοι, μάλιστα, τολμούν και θέτουν ευθέως το ερώτημα: Γιατί πρέπει οι Χριστιανοί να μελετούν τη “μυθολογία των Εβραίων” και, μάλιστα, ως υποχρεωτική για την πίστη τους;

Το όλο ζήτημα έχει δύο σκέλη. Το πρώτο αφορά στο ερώτημα της σχέσης Παλαιάς Διαθήκης και μυθολογικών κειμένων των διαφόρων λαών και το δεύτερο στη σημασία της Παλαιάς Διαθήκης για τη χριστιανική πίστη.

Η διαμόρφωση της Βίβλου

Για να απαντήσει κανείς στο πρώτο ερώτημα, πρέπει προηγουμένως να δώσει μια σαφή απάντηση στο σχετικό με το πώς προέκυψαν τα βιβλία της Αγίας Γραφής ερώτημα. Αυτό είναι απαραίτητο, γιατί, όταν γίνεται λόγος για τη Βίβλο, στη σκέψη πολλών ανθρώπων κυριαρχεί η ιδέα ενός βιβλίου που “έπεσε” από τον ουρανό. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης είναι το να αντιμετωπίζεται από τους πιστούς ανθρώπους οποιαδήποτε κριτική θεώρηση της ιστορίας της συγκρότησης των βιβλίων της Αγίας Γραφής με καχυποψία και σκεπτικισμό. Όμως, αν η χριστιανική πίστη στηρίζεται στη βεβαιότητα ότι ο Θεός, προκειμένου να προσεγγίσει τους ανθρώπους, φτάνει μέχρι του σημείου να γίνει ο ίδιος άνθρωπος, το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και για το βιβλίο που μαρτυρεί αυτήν την αλήθεια. Η Αγία Γραφή, επομένως, δεν υπαγορεύτηκε στους ανθρώπους από τον Θεό, αλλά είναι προϊόν της συνεργασίας του Θεού με τους ανθρώπους, γράφτηκε, δηλαδή, από ανθρώπους στη γλώσσα που καταλαβαίνουν οι άνθρωποι. Οι ιεροί συγγραφείς, φωτισμένοι από το Άγιο Πνεύμα, καθίστανται όργανα του Θεού και φορείς της θείας αποκάλυψης, την οποία αναλαμβάνουν να μεταδώσουν στους ανθρώπους, όχι όμως παθητικά και μηχανικά, αλλά διατηρώντας ακέραιη την προσωπικότητά τους. Προσπαθούν να κάνουν προσιτές στους συνανθρώπους τους τις θείες αλήθειες, επιλέγοντας, ο καθένας ανάλογα με το μορφωτικό του επίπεδο και τις πνευματικές του δυνατότητες, τα εκφραστικά μέσα και τα φιλολογικά είδη (αφήγηση, ποίημα, κλπ) που, κατά τη γνώμη τους, προσφέρονται καλύτερα για την ευόδωση της ιερής τους αποστολής. Σε αυτές τις αιώνιες αλήθειες αφορά η θεοπνευστία και όχι, βέβαια, στα μέσα με τα οποία αυτές

εκφράζονται ή στις αντιλήψεις της εποχής για τη δομή του σύμπαντος, τους κοινωνικούς θεσμούς, κλπ. Στα βιβλικά κείμενα, κατά συνέπεια, αντικατοπτρίζονται οι ιδέες και οι αντιλήψεις της κάθε εποχής, καθώς και τα κάθε φορά ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα.

Σχέση Παλαιάς Διαθήκης και μυθολογικών κειμένων

Απαραίτητη, επομένως, προϋπόθεση για τη σωστή κατανόηση των βιβλικών κειμένων είναι η γνώση όλων αυτών των αντιλήψεων και δεδομένων της εποχής του βιβλικού Ισραήλ. Ένα λάθος που γίνεται συχνά και που οφείλεται στο σύγχρονο τρόπο σκέψης είναι να θεωρείται αληθινό μόνον ό,τι μπορεί να αποδειχθεί αληθινό με τις μεθόδους της επιστήμης της Ιστορίας. Έτσι, μπροστά στο φόβο της αμφισβήτησης της αλήθειας της *Βίβλου* πολλοί ερμηνευτές αγωνίζονται να αποδείξουν την ιστορικότητα όλων των αφηγήσεων. Το πρόβλημα προέκυψε έντονο κατά το 19^ο αιώνα, μετά την ανακάλυψη και ανάγνωση, όπως αναφέρθηκε, των κειμένων σφηνοειδούς γραφής. Ο ενθουσιασμός που επικράτησε στους ερευνητές από την ανακάλυψη αυτή σε συνδυασμό με τις παρατηρούμενες ομοιότητες μεταξύ των μυθολογικών κειμένων της Μεσοποταμίας και της *Βίβλου*, οδήγησαν ορισμένους από αυτούς κατά τις αρχές του αιώνα στην ακραία άποψη ότι η *Παλαιά Διαθήκη* δεν αποτελεί παρά την ισραηλιτική έκδοση των μύθων των γύρω λαών, θέση που φυσικά προκάλεσε και σφοδρότατες αντιδράσεις από την πλευρά των θεολόγων. Παρά τις ακραίες θέσεις που διατυπώθηκαν και από τις δύο πλευρές, μια νηφάλια θεώρηση των πραγμάτων οδηγεί στη διαπίστωση ότι υπάρχουν πράγματι κάποιες ομοιότητες ανάμεσα στα μυθολογικά κείμενα και στη *Βίβλο*. Ο κήπος της Εδέμ, για παράδειγμα, είναι αναμφίβολα μια εικόνα που απαντάται και στους μύθους της Μεσοποταμίας για τον κήπο των θεών. Τα δένδρα που χαρίζουν ζωή και γνώση και βρίσκονται στο κέντρο του παραδείσου αναφέρονται επίσης σε ανάλογες μυθικές παραστάσεις της εποχής. Οι διαπιστώσεις αυτές όμως σε καμιά περίπτωση δεν είναι δυνατό να δικαιώσουν ή να στηρίξουν μια άρνηση της βιβλικής αλήθειας. Αναζητώντας οι ιεροί συγγραφείς τρόπους για να κάνουν προσιτή στους αναγνώστες τους την αλήθεια, δεν θα ήταν δυνατό να αγνοήσουν τις ευρύτατα διαδεδομένες στην περιοχή τους μυθολογικές αφηγήσεις. Είναι, άλλωστε, προφανές ότι η αλήθεια ενός πράγματος δεν εξαρτάται από το λογοτεχνικό είδος με το οποίο εκφέρεται. Πρόβλημα θα προέκυπτε στην περίπτωση που κάποια μυθολογικά στοιχεία προσλαμβάνονταν αυτούσια. Αλλά κάτι τέτοιο δεν παρατηρείται σε κανένα βιβλικό κείμενο, εφόσον σε καμιά περίπτωση ο μύθος δεν διατηρεί την αυτοτέλειά του και δεν γίνεται σκοπός της αφήγησης. Η αναφορά στον

απογευματινό περίπατο του Θεού στον κήπο της Εδέμ (Γένεσις γ' δεξ), για παράδειγμα, είναι μια εικόνα που θυμίζει μυθικές παραστάσεις. Στόχος της αφήγησης όμως δεν είναι να κάνει λόγο για τον περίπατο του Θεού, αλλά για τη διάσπαση των σχέσεων του ανθρώπου με τον Θεό. Η εικόνα εδώ εξυπηρετεί μόνον το σχηματικό και δεν αποτελεί την ουσία της αφήγησης. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του κατακλυσμού. Τόσο στη *Βίβλο* όσο και στο βαβυλωνιακό *Έπος Γκιλγκαμές* γίνεται λόγος για μια κιβωτό, η οποία κατασκευάστηκε ύστερα από θεία εντολή, προκειμένου να σωθούν ορισμένοι άνθρωποι και κάποια είδη ζώων από την καταστροφή. Ολόκληρη όμως η ιστορία του Νώε έχει ως θέμα της την κακία των ανθρώπων και τη δικαιοσύνη του Θεού. Το αποκορύφωμα της αφήγησης βρίσκεται στον τονισμό της αγάπης του Θεού, ο οποίος, παρά την κακία του ανθρώπου, συνάπτει διαθήκη μαζί του. Έτσι, τα σχετικά με τον κατακλυσμό αποτελούν μόνον το πλαίσιο για τη διακήρυξη αυτών των βασικών αληθειών της βιβλικής πίστης. Αντίθετα, θέμα του έπους του Γκιλγκαμές αποτελεί η διαμάχη και η αυθαιρεσία των θεών και απουσιάζει από αυτό οποιαδήποτε ηθική εκτίμηση του κατακλυσμού. Προσλαμβάνοντας, λοιπόν, οι βιβλικοί συγγραφείς ένα γνωστό θέμα, το μετασχηματίζουν τελικά κατά τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό να χάνει τελείως τα μυθολογικά του χαρακτηριστικά.

Από τα παραπάνω προκύπτει σαφώς ότι η χρήση εικόνων, που εξυπηρετούν τη διατύπωση των βιβλικών αληθειών, δεν σημαίνει και πρόσληψη της μυθολογικής σκέψης. Η ουσία του μύθου βρίσκεται στη θεώρηση των θεών ως μέρους του κόσμου τούτου. Ο τονισμός όμως της υπερβατικότητας του Θεού στη *Βίβλο* αποκλείει οποιονδήποτε συσχετισμό της με τα μυθολογικά κείμενα. Είναι αυτονόητο ότι συχνά η βιβλική γλώσσα χρησιμοποιεί εικόνες που απαντούν και τους μύθους της περιοχής, εφόσον οι βιβλικοί συγγραφείς αντλούν υλικό από τις αφηγήσεις του πνευματικού τους περιβάλλοντος, ιδιαίτερα όταν οι αφηγήσεις αυτές αναφέρονται σε θέματα, όπως η δημιουργία, η προέλευση του κακού, η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, κλπ, που απασχολούν και τους ίδιους. Παρ' όλα αυτά, κατά πραγματικά αξιοθαύμαστο τρόπο, οι εικόνες αυτές χρησιμοποιούνται πάντοτε ως γλωσσική επένδυση, προκειμένου να διακηρυχθεί αφηγηματικά η αλήθεια για τον ένα και μοναδικό Θεό, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο τέλειο, έπλασε τον άνθρωπο κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή του, επεμβαίνει σωτηριολογικά στην Ιστορία, κλπ. Μέσα από τις αφηγήσεις των ένδεκα πρώτων κεφαλαίων της Γενέσεως προβάλλει με τον πιο παραστατικό τρόπο η πτωτική πορεία του ανθρώπου που χαρακτηρίζεται από μια αλυσιδωτή διάσπαση των σχέσεων, ως συνέπεια της διάσπασης των σχέσεών του με τον Θεό. Κάθε φορά που ο

άνθρωπος επιχειρεί να εξισωθεί με τον Θεό, είτε με την απόκτηση γνώσης (βρώση απαγορευμένου καρπού, Γένεσις γ' 1εξ) είτε με τη βιολογική βελτίωση του είδους του (γάμος υπερφυσικών όντων με θνητές γυναίκες, Γένεσις ς' 1εξ) είτε με την τεχνολογική πρόοδο (οικοδομή πανύψηλου πύργου, Γένεσις ια' 1εξ) βιώνει και μια νέα διάσπαση των σχέσεών του με τον συνάνθρωπό του· καταστροφή των σχέσεων ανάμεσα στο ζευγάρι (Αδάμ - Εύα), ανάμεσα στα αδέρφια (Κάιν - Άβελ), ανάμεσα στον πατέρα και στον γιο (Νώε - Χαμ) και, τέλος, πλήρης διάσπαση της κοινωνίας (αδυναμία συνεννόησης). Το αν για την παράσταση της πτωτικής αυτής πορείας χρησιμοποιούνται εικόνες που παρουσιάζουν ομοιότητες με κάποια μυθολογικά κείμενα καθόλου δεν μειώνει την αλήθεια ότι η διάσπαση των σχέσεων του ανθρώπου με τον Θεό οδηγεί στη διάσπαση των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους. Και, φυσικά, σε καμιά περίπτωση η χρήση τέτοιων εικόνων δεν δικαιολογεί το χαρακτηρισμό της *Παλαιάς Διαθήκης* ως μυθολογίας των Εβραίων.

Η βιβλική αντίληψη περί Ιστορίας

Τόσο στα παραπάνω παραδείγματα όσο και σε όλες τις ανάλογες περιπτώσεις, όπου διαπιστώνεται επίδραση των βιβλικών συγγραφέων από το πνευματικό τους περιβάλλον, η χρήση εικόνων ποτέ δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά αυτές εντάσσονται μέσα στην αφήγηση για την εξυπηρέτηση των σκοπών της. Ο τρόπος με τον οποίο ταξινομούνται οι αφηγήσεις μέσα στην *Αγία Γραφή* μαρτυρεί τη σαφή πρόθεση των συντακτών της να αφηγηθούν όχι μύθους αλλά ιστορία, και μάλιστα μια ιστορία παγκόσμια που αρχίζει με τη δημιουργία του κόσμου και φτάνει μέχρι τα έσχατα. Μια ιστορία όμως που δεν αποσκοπεί στην καταγραφή των γεγονότων της ανθρώπινης κοινωνίας του παρελθόντος, αλλά στην περιγραφή των σχέσεων του Θεού με τον άνθρωπο. Και είναι αυτή ακριβώς η πρόθεση που διαφοροποιεί την *Παλαιά Διαθήκη* από τις μυθολογίες όλων των άλλων λαών. Ενώ, δηλαδή, για τους γύρω λαούς ο Θεός λατρεύεται για κάτι που βεβαιώνεται από τον μύθο, στον Ισραήλ ισχύει το αντίθετο· η ιστορία είναι σε πρώτη γραμμή το πεδίο όπου εμφανίζεται η σωτήρια δύναμη του Θεού. Αυτό φαίνεται πολύ καθαρά στην πρώτη εντολή ('Εξοδος κ' 2), σύμφωνα με την οποία ο Ισραήλ καλείται να λατρέψει τον Θεό όχι για ενέργειές του σε κάποιο αρχέγονο μυθικό παρελθόν (δημιουργία, κατακλυσμός, συντριβή των δυνάμεων του χάους, κλπ) αλλά για τη συγκεκριμένη επέμβασή του στην έξοδο από την Αίγυπτο.

Αρχίζοντας η *Βίβλος* την εξιστόρησή της με το “εν αρχή”, δηλώνει ταυτόχρονα ότι σ' αυτήν την αρχή αντιστοιχεί και ένα τέλος. Ό,τι μεσολαβεί αποτελεί την

Ιστορία, όπως την αντιλαμβάνονται οι βιβλικοί συγγραφείς, τη διαλεκτική, δηλαδή, των πρωτοβουλιών του Θεού και των απαντήσεων του ανθρώπου. Ο τρόπος με τον οποίο η *Παλαιά Διαθήκη* περιγράφει την ιστορία των σχέσεων του Θεού με τον άνθρωπο είναι να αφηγείται μια επιμέρους ιστορία. Όμως αυτή η επιμέρους ιστορία του Θεού με έναν λαό δεν χάνει ποτέ την αναφορά της στην ιστορία του συνόλου, στην ιστορία της ανθρωπότητας και του κόσμου. Η *Παλαιά Διαθήκη* αρχίζει και τελειώνει με τον ίδιο τρόπο. Στις αρχές της ενεργεί ο Θεός στον κόσμο και στην ανθρωπότητα ως σύνολο και το ίδιο κάνει και στο τέλος στα αποκαλυπτικά κείμενα. Υπάρχει μια άμεση αντιστοιχία ανάμεσα στην αρχέγονη εποχή και στα έσχατα, όπως προκύπτει και από τη γλώσσα και την ορολογία που χρησιμοποιούν οι ιεροί συγγραφείς. Ανάμεσα στις απαρχές και τα έσχατα διαδραματίζεται μια ιδιαίτερη ιστορία του Θεού με μια ομάδα ανθρώπων. Η ιστορία αυτή αρχίζει με την κλήση ενός περιπλανώμενου βοσκού, του Αβραάμ, του πρώτου ανθρώπου που δέχεται να ακολουθήσει ανεπιφύλακτα το θέλημα του Θεού, και γι' αυτό ο Θεός τον αξιώνει να γίνει γενάρχης ενός λαού που θα είναι φορέας αυτής της εμπειρίας της συνεργασίας του Θεού με τον άνθρωπο σε ιστορικό επίπεδο. Η ιστορία συνεχίζεται με την σωτηρία του λαού που προήλθε από τον Αβραάμ από την Αίγυπτο που αντιστοιχεί στη σωτηρία του Ισραήλ από τη Βαβυλώνα και φθάνει στο σκοπό της με τη σωτηρία εν Χριστώ, η οποία με τη σειρά της θεμελιώνει την επιμέρους ιστορία της χριστιανικής Εκκλησίας που όμως και πάλι αναφέρεται σε ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Η ιδιαίτερη σχέση του Θεού με μια ομάδα καθορίζεται από σωτηριώδεις ενέργειες· είναι μια ιστορία σωτηρίας, που συνήθως ονομάζεται “ιστορία της θείας οικονομίας”. Ο χαρακτηρισμός αυτός, αν και συνήθης στη θεολογική γλώσσα, δεν είναι πάντοτε σαφής, γι' αυτό χρειάζεται κάποια επεξήγηση. Το αποφασιστικό σ' αυτήν την ιστορία δεν είναι οι σωτηριώδεις καταστάσεις, αλλά οι εμπειρίες της σωτηρίας. Όμως η ιστορία αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο σωτηριώδεις ενέργειες του Θεού προς τον λαό του. Μια ιστορία δεν μπορεί να αποτελείται μόνον από σωτηριώδεις ενέργειες ή εμπειρίες της σωτηρίας. Η καθοριζόμενη από τις σωτηριώδεις ενέργειες του Θεού ιστορία παραμένει στενά συνδεδεμένη με τη μέριμνα του Θεού για τον κόσμο. Ο κριτής πρέπει να γεννηθεί, ο προφήτης πρέπει να φάει και ο ιερέας χρειάζεται ζώα για να θυσιάσει. Έτσι η πρόνοια του Θεού φροντίζει την οικογένεια, τη σοδειά στα χωράφια, τα ζώα στα βοσκοτόπια. Κατ' αυτόν τον τρόπο δηλώνεται ο παγκόσμιος χαρακτήρας της πρόνοιας του Θεού. Αυτή συντηρεί τις οικογένειες, τις φυλές, τους λαούς, ακόμη και έξω από τον Ισραήλ, ακόμη και τους εχθρούς του Ισραήλ, και ολόκληρη την ανθρωπότητα που παραμένει στα χέρια του

δημιουργού. Η ευλογία του Θεού επεκτείνεται σε όλα τα ζωντανά δημιουργήματα, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα ως σύνολο.

Η σύνδεση των σωτηριωδών ενεργειών με την πρόνοια του Θεού στις αφηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης έχει ως συνέπεια το να υπόκειται πάντοτε στην ιδιαίτερη ιστορία του Θεού με τον λαό του η παγκόσμια προοπτική. Στην αρχή της πατριαρχικής ιστορίας η προοπτική αυτή καθίσταται εμφανής με την υπόσχεση «καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς» (Γένεσις ιβ' 3) που δίνεται από τον Θεό στον Αβραάμ. Στην ιστορία των προφητών τα όσα συμβαίνουν στον Ισραήλ τίθενται στο υπόβαθρο της ιστορίας των λαών και της παγκόσμιας ιστορίας. Στο τέλος της προφητείας βρίσκεται ο “δούλος του Κυρίου”, ο οποίος αποστέλλεται «εἰς φῶς ἔθνων, εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Ἡσαΐας μθ' 6) και αργότερα, στις εσχατολογικές προφητείες, η σωτηρία ανοίγεται σε όλους τους λαούς. Και τέλος, ο Ιησούς πεθαίνει στο σταυρό, επειδή «οὕτως ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὰν κόσμον» (Ἰωάν. γ' 16). Καθίσταται, επομένως, προφανές ότι η ιστορία του Θεού με τον λαό του έχει από την αρχή μέχρι το τέλος την ανθρωπότητα ως στόχο. Όταν χάνεται αυτός ο στόχος - και αυτό συμβαίνει κάθε φορά που απομονώνεται ένα βιβλικό γεγονός από τη συνάφεια της ιστορίας της θείας οικονομίας και αντικειμενοποιείται- ακόμη και οι πιο συναρπαστικές αφηγήσεις, ακόμη και οι πιο υψηλές ηθικές ή θεολογικές διδασκαλίες παύουν να είναι Αγία Γραφή και καταντούν ευσεβείς ιστορίες.

Η σημασία της Παλαιάς Διαθήκης για τη χριστιανική πίστη

Εφόσον, λοιπόν, για τους Χριστιανούς η *Παλαιά Διαθήκη* δεν είναι η μυθολογία των Εβραίων, αλλά αποκάλυψη του Θεού προς τους ανθρώπους και καταγραφή της ιστορίας των σχέσεων του Θεού με τον άνθρωπο, τα βιβλία της δεν αποτελούν απλώς τη λογοτεχνία ενός μόνο λαού αλλά πνευματική κληρονομιά ολόκληρης της ανθρωπότητας, την οποία καλεί ο Ιησούς Χριστός να γίνει λαός του Θεού. Έτσι, η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα, της σημασίας της Παλαιάς Διαθήκης για τη χριστιανική πίστη προκύπτει από την πίστη της ίδιας της Εκκλησίας για το πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Αν θα ήθελε να συνοψίσει κανείς σε μία μόνο φράση ολόκληρη την περί του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος θεολογία της Εκκλησίας, δεν θα εύρισκε ίσως πιο κατάλληλη από εκείνη με την οποία αυτό συχνά περιγράφεται στο τελευταίο βιβλίο της *Αγίας Γραφής* ως «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (Αποκ. α' 4,8. πρβλ. δ' 8). Στη φράση αυτή συνοψίζονται οι δύο βασικές αρχές που διαφοροποιούν τη χριστιανική πίστη από όλες τις θρησκείες: ότι δηλαδή η χριστιανική πίστη δεν είναι καρπός των θεωρητικών αναζητήσεων κάποιου

διανοουμένου ή το κατασκεύασμα κάποιου ιερατείου, αλλά αποτέλεσμα της αποκάλυψης του Θεού μέσα στην ιστορία και ότι η Αγία Γραφή αποτελεί την καταγραφή της εμπειρίας της αποκάλυψης αυτής από την κοινότητα εκείνη που τη βίωσε και τη διατήρησε ζωντανή στην παράδοσή της.

Για να γίνει κατανοητή η σημασία της παραπάνω φράσης θα πρέπει να ανατρέξει κανείς σε μια περίοδο που απέχει περισσότερο από τρεις χιλιάδες χρόνια από την εποχή μας, τότε που ένας αυτοεξόριστος στην έρημο του Σινά αυλικός του φαραώ έρχεται αντιμέτωπος με ένα παράξενο θέαμα. Μέσα από μια βάτο που φλεγόταν χωρίς να καίγεται ο Θεός καλεί τον Μωυσή να ελευθερώσει το λαό του που καταδυναστεύεται από τους Αιγυπτίους. Στον διάλογο που ακολουθεί ο Μωυσής διατυπώνει επιφυλάξεις για την ικανότητά του να ανταποκριθεί στη δύσκολη αποστολή που του ανατίθεται. Δεν αρκείται όμως στις διαβεβαιώσεις του Θεού ότι θα του συμπαρασταθεί, αλλά ζητά από αυτόν κάτι πολύ πιο σημαντικό. Ζητά να μάθει το όνομα του Θεού που τον καλεί. Ο έμμεσος τρόπος με τον οποίο θέτει το σχετικό ερώτημα και η μεγάλη επιφύλαξή του (Έξοδος γ' 13) φανερώνουν τη σπουδαιότητα του αιτήματός του. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, το όνομα δεν αποτελεί ένα εξωτερικό μόνο χαρακτηριστικό, που διακρίνει απλώς το ένα πρόσωπο από το άλλο, αλλά σχετίζεται με τη φύση, τον ρόλο και τον χαρακτήρα αυτού που το φέρει. Ζητώντας, λοιπόν, ο Μωυσής να γνωρίσει το όνομα του Θεού, δεν ζητά απλώς μια οποιαδήποτε πληροφορία, αλλά ζητά να γνωρίσει τον ίδιο τον Θεό. Για τον λόγο αυτόν η απάντηση του Θεού είναι ανάλογη. Ο Θεός δεν απαντά ευθέως, δηλώνοντας κάποιο όνομα, αλλά περιγράφοντας ένα χαρακτηριστικό του: «Είμαι αυτός που υπάρχει» (Έξοδος γ' 14). Το κύριο δηλαδή χαρακτηριστικό του Θεού που αποκαλύπτεται στον Μωυσή είναι η ύπαρξη, σε αντίθεση με όλους τους άλλους θεούς που λατρεύουν οι άνθρωποι, οι οποίοι στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν.

Η αποκάλυψη του Θεού στο Σινά αποτελεί μια από τις κορυφαίες στιγμές, όχι μόνον της ιερής ιστορίας της *Παλαιάς Διαθήκης*, αλλά και της παγκόσμιας ιστορίας, καθώς το γεγονός εκείνο και η διαθήκη που ακολούθησε έμελλε να γίνουν η αφετηρία μιας κοσμοιστορικής αλλαγής στην πνευματική πορεία της ανθρωπότητας.

Βασικό χαρακτηριστικό της βιβλικής θεολογικής σχέσης συνιστά η αντίληψη ότι ο Θεός αποκαλύπτεται στους ανθρώπους με τον λόγο του. Έτσι, διαμορφώνεται μια εντελώς ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στον Θεό και τον άνθρωπο, καθώς ο Θεός μιλάει και ο άνθρωπος ακούει. Όσο αυτονόητη και να φαίνεται η σχέση αυτή για τη σύγχρονη θεολογική σκέψη, αποτελεί πραγματική επανάσταση για τις αντιλήψεις της εποχής εκείνης. Η γειτονική προς τον Ισραήλ αιγυπτιακή θρησκεία, για

παράδειγμα, δεν στηρίζεται σε κάποια αποκάλυψη της θεότητας. Οι θεοί των Αιγυπτίων δεν εμφανίζονται με τον λόγο τους, που ο άνθρωπος ακούει, αλλά με τις εικόνες τους, που ο άνθρωπος βλέπει και τους τελετουργικούς τύπους, που ο άνθρωπος τελεί. Σε όλες τις αρχαίες θρησκείες η παρουσία της θεότητας δηλώνεται με σύμβολα και τελετουργικές πράξεις. Αυτό έχει ως συνέπεια το να μη συνδέεται άμεσα η λατρευτική με την ηθική ζωή, καθώς απουσιάζει από τις θρησκείες αυτές το «Εγώ είμαι» με το οποίο ο βιβλικός Θεός απευθύνεται στους ανθρώπους.

Παρ' όλο, λοιπόν, που όλες οι θεότητες του ειδωλολατρικού κόσμου φέρουν κάποιο όνομα, το οποίο τις χαρακτηρίζει και τις διακρίνει από τις υπόλοιπες που λαμβάνουν μέρος στον μύθο, στον Ισραήλ το όνομα του Θεού παίζει έναν εντελώς διαφορετικό ρόλο, καθώς σχετίζεται άμεσα όχι με μύθους, αλλά με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Απευθυνόμενος, δηλαδή, ο Θεός στους ανθρώπους με το «Εγώ είμαι», δεν συστήνεται σαν κάποιος άγνωστος σ' αυτούς, αλλά δηλώνει ότι είναι αυτός που οι άνθρωποι γνώρισαν μέσα από την ιστορία τους (Γένεσις ιε' 7. 'Εξοδος ς' 2εξ). Ποιος είναι και τι είναι ο Θεός το γνωρίζει ο Ισραήλ όχι μέσα από μυθολογικές αφηγήσεις ή φιλοσοφικές αναζητήσεις, αλλά από την εμπειρία των θείων ενεργειών μέσα στην ιστορία του. Απευθυνόμενος, λοιπόν, ο Θεός στους ανθρώπους δηλώνοντας το όνομά του, δεν εμφανίζεται σαν τυραννικός δυνάστης, η ακρόαση του ονόματος του οποίου προκαλεί τρόμο στους υπηκόους του και υπαγορεύει υποταγή, αλλά ως στοργικός πατέρας, ο οποίος ζητά από τους ανθρώπους μια ανάλογη με τη δική του συμπεριφορά. Αυτό το νόημα έχει η επανάληψη, ύστερα από κάθε εντολή της, στερεότυπης φράσης «Εγώ είμαι ο Κύριος (= αυτός που υπάρχει)» (Λευιτικόν ιη' 4,5,6. ιθ' 10,14,16,18, κ.ά.). Η σύνδεση αυτή του ονόματος του Θεού, της υπενθύμισης δηλαδή των θείων ενεργειών, με τις εντολές του Θεού προς τους ανθρώπους δεν έχει κάποιο ανάλογο στο εθνολογικό περιβάλλον του Ισραήλ. Προηγούνται πάντοτε οι ενέργειες του Θεού μέσα στην ιστορία και ακολουθούν οι απαιτήσεις του από τους ανθρώπους ('Εξοδος ιθ' 4-6). Έτσι η ανθρώπινη ιστορία αποχτά ένα εντελώς διαφορετικό νόημα, καθώς σκοπός της πλέον δεν είναι άλλος από τη γνώση του «Εγώ είμαι ο Κύριος» ('Εξοδος ς' 7), την ανταπόκριση δηλαδή των ανθρώπων στις πρωτοβουλίες του Θεού για τη σωτηρία τους.

Αναλύοντας η *Αποκάλυψις* το όνομα του Θεού ως «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» διακηρύσσει με τον πιο παραστατικό τρόπο όχι μόνον το ότι ο Θεός αποκαλύπτεται συνεχώς μέσα στην Ιστορία, αλλά και το ότι η ύπαρξή του παραμένει αναλλοίωτη στον χρόνο. Με τον τρόπο αυτόν υπογραμμίζεται εντονότατα η ενότητα των δύο Διαθηκών (Παλαιάς και Καινής) που συγκροτούν τη χριστιανική *Βίβλο*,

καθώς, όπως παραστατικά δηλώνεται στην εικονογραφία της ορθόδοξης Εκκλησίας με την επιγραφή “Ο ΩΝ” στο φωτοστέφανο του Χριστού, είναι ο ίδιος Θεός αυτός που ενεργεί πάντοτε σε όλες τις φάσεις της ανθρώπινης ιστορίας.

Η ενότητα Παλαιάς και Καινής Διαθήκης

Η ενότητα αυτή των δύο Διαθηκών δηλώνεται σαφέστατα και από τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία ενσωματώνει τα βιβλία της *Παλαιάς Διαθήκης* στην ιερή Βίβλο της. Αναλυτικότερα, η κατάταξη των βιβλικών έργων στον κανόνα της Συναγωγής αποσκοπεί στον τονισμό της σημασίας του *Νόμου*. Τα βιβλία, επομένως, που απαρτίζουν τη συλλογή *Νόμος* κατέχουν την πρώτη θέση σε αυτόν τον κανόνα. Αμέσως μετά ακολουθεί η ομάδα *Προφήτες*. Στο πρώτο βιβλίο της ομάδας αυτής, στο *Ιησούς Ναυή*, εμφανίζεται ο Θεός να δίνει από την πρώτη στιγμή στον διάδοχο του Μωυσή την ακόλουθη εντολή: «Να είσαι δυνατός και πολύ γενναίος, φροντίζοντας να ενεργείς σύμφωνα με όλον τον νόμο που σου παρέδωσε ο δούλος μου ο Μωυσής. Μην παρεκκλίνεις από αυτόν ούτε προς τα δεξιά ούτε προς τα αριστερά, ώστε να ευημερείς οπουδήποτε πηγαίνεις. Δεν θα σταματήσεις να επαναλαμβάνεις όσα περιέχονται στο βιβλίο του νόμου αυτού και θα μελετάς σ' αυτό μέρα και νύχτα, ώστε να φροντίζεις να ενεργείς σύμφωνα με όλα όσα είναι γραμμένα. Γιατί τότε μόνο θα πετύχεις στις επιλογές σου και τότε μόνο θα ευημερήσεις» (Ιησούς α' 7-8)¹. Το τελευταίο βιβλίο της συλλογής, *Μαλαχίας*, τελειώνει με μια ανάλογη εντολή: «Να θυμάστε τον νόμο που παρέδωσα στον δούλο μου τον Μωυσή στο Χωρήβ, τα θεσπίσματα και τις διατάξεις για όλον τον Ισραήλ» (Μαλαχίας γ' 22)². Ολόκληρη, λοιπόν, η δεύτερη συλλογή των βιβλικών έργων αρχίζει και τελειώνει με την υπενθύμιση της υποχρέωσης για πιστή τήρηση του *Νόμου* και το ίδιο επαναλαμβάνεται και στην τρίτη ομάδα. Τα *Αγιόγραφα* αρχίζουν με το βιβλίο *Ψαλμοί*, στον πρώτο από τους οποίους μακαρίζεται ο άνθρωπος ο οποίος «... στον νόμο του Κυρίου βρίσκει όσα επιθυμεί, και στον νόμο του μελετά μέρα και νύχτα» (Ψαλμοί α' 2)³. Κατά ανάλογο τρόπο, το τελευταίο βιβλίο της ομάδας, *Χρονικά*, αποτελεί μια ανακεφαλαίωση της ιστορίας του Ισραήλ με σκοπό να υπενθυμίσει στον λαό του Ιούδα που επιχειρεί να ανασυγκροτηθεί μετά τις περιπέτειες της βαβυλωνίας αιχμαλωσίας ότι η επιβίωσή του εξαρτάται από την πιστή τήρηση του *Νόμου* και την ακριβή τέλεση της λατρείας.

Αντίθετα, η κατάταξη των βιβλικών έργων στον κανόνα της Εκκλησίας αποσκοπεί στο να αποτελέσουν τα έργα αυτά ένα είδος εισαγωγής στην *Καινή Διαθήκη*. Ο *Νόμος* στη χριστιανική *Παλαιά Διαθήκη* δεν αποτελεί αυτοτελή ομάδα βιβλίων, αλλά εντάσσεται σε μια ευρύτερη ομάδα υπό τον τίτλο *Ιστορικά Βιβλία*. Στην ομάδα αυτήν κατατάσσονται κατά χρονολογική σειρά των γεγονότων που

¹ Απόδοση κατά το εβραϊκό κείμενο.

² Απόδοση κατά το εβραϊκό κείμενο.

³ Απόδοση κατά το εβραϊκό κείμενο.

περιγράφουν όλα τα αφηγηματικού χαρακτήρα βιβλικά έργα, ώστε να προκύψει μια ενιαία αφήγηση που αρχίζει με τη δημιουργία του κόσμου και φτάνει μέχρι τους τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες. Στόχος της αφήγησης αυτής είναι να καταδείξει το πώς με ευθύνη του ανθρώπου εισήλθε το κακό στον κόσμο με αποτέλεσμα να καταστεί αναγκαία η επέμβαση του Θεού στην ανθρώπινη Ιστορία, προκειμένου να προετοιμαστεί η ανθρωπότητα για να αποδεχτεί τη σωτηρία της που θα φέρει ο Ιησούς Χριστός. Έτσι, όλη η μακραίωνη προχριστιανική ιστορία που καταγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη αποκτά νόημα από μία και μόνη μέρα, τη μέρα την οποία «ήγαλλιάσατο ἴνα ἴδῃ» ο Αβραάμ (Ιωάν. η' 56), τη μέρα, δηλαδή, της παρουσίας του Ιησού Χριστού. Ο ίδιος ο *Νόμος* χάνει πλέον την κεντρική σημασία του και καθίσταται “παιδαγωγός εις Χριστόν”. Στη δεύτερη ομάδα βιβλικών έργων του χριστιανικού κανόνα κατατάσσονται τα βιβλία με ποιητικό και διδακτικό χαρακτήρα. Με τα *Ποιητικά Βιβλία* υμνεί ο λαός τον Θεό του, απευθύνει προς αυτόν τις εκκλήσεις του, τα παράπονά του, αλλά και τις ευχαριστίες του για τις ευεργεσίες που δέχεται και προπάντων εκφράζει τις ελπίδες του για τον ερχομό του Χριστού, ενώ στα *Διδακτικά Βιβλία* αποθησαυρίζεται η θεία σοφία, η οποία ως “πάρεδρος” του θρόνου του Θεού (Σοφία Σολομώντος θ' 4), ως προυπάρχουσα του χρόνου και της δημιουργίας (Παροιμιαί η' 22-31) και ως «έκφραση της δύναμης του Θεού, σαφής απόρροια της δόξας του Παντοκράτορα, ... απαύγασμα του αιωνίου φωτός, καθαρός καθρέφτης της ενέργειας του Θεού και εικόνα της καλοσύνης του» (Σοφία Σολομώντος ζ' 25-26)⁴, θα ταυτιστεί από τη χριστιανική Εκκλησία με το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος (Α' Κορ. α' 24). Τον χριστιανικό κανόνα, τέλος, κλείνει η ομάδα *Προφητικά Βιβλία*. Το περιεχόμενο των έργων αυτών κατανοείται από την Εκκλησία κυρίως ως προεξαγγελτικό της παρουσίας του Χριστού και τα διάφορα βιβλία κατατάσσονται με τέτοιο τρόπο, ώστε η εικόνα του αναμενόμενου Λυτρωτή να καθίσταται βαθμιαία σαφέστερη. Έτσι, η χριστιανική *Παλαιά Διαθήκη* τελειώνει με το βιβλίο του Δανιήλ, στο οποίο εξαγγέλλεται η ανάσταση των νεκρών (Δανιήλ ιβ' 1-3) και περιγράφεται μέσα από ένα μεγαλειώδες όραμα η μορφή του «μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ» ερχόμενου “Υιού του Ανθρώπου” στον οποίο «δόθηκε η εξουσία, η τιμή και η βασιλεία, ώστε να τον υπηρετούν όλοι οι λαοί, κάθε φυλής και γλώσσας: η εξουσία του θα είναι εξουσία αιώνια που δεν θα έχει τέλος και το βασίλειό του ποτέ δεν θα καταστραφεί». (Δανιήλ ζ' 13-14)⁵. Τον ίδιο ακριβώς τίτλο, “Υιός του Ανθρώπου”, θα χρησιμοποιήσει στο αμέσως επόμενο

⁴ Απόδοση κατά το κείμενο των Ο'.

⁵ Απόδοση κατά το κείμενο του Θεοδοτίωνος.

βιβλίο της χριστιανικής Βίβλου, στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον, ο Ιησούς, κάθε φορά που μιλάει για τον εαυτό του (Ματθ. η' 20. θ' 6. ι' 23. ια' 19. ιβ' 8,32,40. κ.ά.). Ερμηνεύοντας, λοιπόν, η Εκκλησία χριστολογικά τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης, δίνει σε αυτά ένα εντελώς διαφορετικό νόημα από εκείνο που τα ίδια κείμενα έχουν για τη Συναγωγή. Με αυτό το νέο νόημα ενσωματώνει η Εκκλησία τα βιβλία της *Παλαιάς Διαθήκης* στη δική της *Αγία Γραφή* και τα θεωρεί πλέον τμήμα της δικής της παράδοσης, νομιμοποιώντας έτσι ταυτόχρονα το δικαίωμά της να είναι αυτή, ως “νέος Ισραήλ”, η κληρονόμος των επαγγελιών του Θεού και όχι η Συναγωγή.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι το σύνολο των βιβλίων του κανόνα συνιστά τη χριστιανική Βίβλο και όχι ορισμένα μόνον από αυτά. Η απόρριψη ορισμένων από τα βιβλία αυτά σημαίνει σαφή διάκριση ανάμεσα στον Θεό της *Παλαιάς Διαθήκης* και σε εκείνον που αποκαλύπτεται μέσω του Ιησού Χριστού στην *Καινή Διαθήκη*. Μια τέτοια διάκριση όμως δεν κλονίζει απλώς τη βασική αρχή που διαφοροποιεί τη χριστιανική πίστη από όλες τις άλλες θρησκείες, το ότι δηλαδή ο Θεός αποκαλύπτεται μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, αλλά οδηγεί και σε μια εντελώς διαφορετική εικόνα του Ιησού Χριστού και καθιστά άνευ αντικειμένου τη σωτηρία που επαγγέλλεται. Αυτό το αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα, αν επιχειρήσει να αφαιρέσει από την *Καινή Διαθήκη* τα χωρία εκείνα που αναφέρονται στην *Παλαιά* (στις περισσότερες εκδόσεις της Κ.Δ. τα συγκεκριμένα χωρία επισημαίνονται με διαφορετικά γράμματα). Θα διαπιστώσει τότε ότι δεν απομένει από το πρόσωπο του Χριστού παρά μόνον η εικόνα ενός περιπλανώμενου θαυματοποιού ή, στην καλύτερη περίπτωση, ενός δασκάλου φιλοσοφικών αληθειών, ο οποίος κατορθώνει πάντοτε να ανατρέψει με ετοιμότητα τα επίσης φιλοσοφικά επιχειρήματα των συνομιλητών του. Αλλά μια τέτοια εικόνα του Ιησού είναι ξένη προς την πίστη της Εκκλησίας γι' αυτόν. Αν είναι αλήθεια το ότι η χριστιανική πίστη δεν αποτελεί το προϊόν φιλοσοφικών αναζητήσεων σε καθαρά θεωρητικό επίπεδο, αλλά στηρίζεται στην αποκάλυψη του Θεού μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, η ενότητα των δύο Διαθηκών είναι αδιαμφισβήτητη. Δεν είναι τυχαίο το ότι όλες οι αρχαίες χριστιανικές αιρέσεις που εμφανίζουν πλατωνική επίδραση πολέμησαν με ιδιαίτερο πάθος την *Παλαιά Διαθήκη*, ακριβώς γιατί σε αυτήν κατά κύριο λόγο φαίνεται καθαρά η ιστορική διάσταση της αποκάλυψης του Θεού. Έτσι, οι αρχαίοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες δεν κάνουν ποτέ, ούτε στα δογματικά συγγράμματά τους, ποιοτική διάκριση μεταξύ *Παλαιάς* και *Καινής Διαθήκης* αλλά μόνο χρονική, δηλαδή τεχνική. Το ίδιο και οι αποφάσεις των Συνόδων, τοπικών και οικουμενικών, στηρίζονται

αδιακρίτως τόσο στην *Παλαιά* όσο και στην *Καινή Διαθήκη*. Εκεί όμως, όπου η αδιάσπαστη σύνδεση των δύο Διαθηκών καθίσταται με τον παραστατικότερο τρόπο εμφανής είναι η λατρεία της Εκκλησίας. Δύσκολα μπορεί να βρει κανείς έναν ύμνο που, αν δεν κάνει άμεση αναφορά σε κάποιο πρόσωπο ή γεγονός της *Παλαιάς Διαθήκης*, να μην είναι επηρεασμένος από τη θεματολογία και τη φρασεολογία της, ενώ σε όλες τις εκκλησιαστικές ακολουθίες διαβάζονται μικρότερα ή μεγαλύτερα παλαιοδιαθηκικά αποσπάσματα. Μόνον υπό αυτήν την προϋπόθεση, της άρρηκτης δηλαδή ενότητας των δύο Διαθηκών, θα καταστεί δυνατό στον Ιωάννη να αντιτάξει απέναντι στο πλατωνικό δόγμα «θεός άνθρωπω οὐ μείγνυται», που αποτελούσε την κυρίαρχη αντίληψη της εποχής, το «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ... καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος ... καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ιωάν. α' 1, 14) που αποτέλεσε τη βάση της χριστιανικής πίστεως.